

SYSTÉMOVÁ KOMUNIKACE V MULTICENTRICKÉM SVĚTĚ (O čem vypovídá Luhmannova systémová teorie)

SYSTEM COMMUNICATION IN MULTICENTRE WORLD (WHAT LUHMANN SYSTEMS THEORY DECLARES)

Jiří ŠUBRT – Barbora PINCOVÁ

doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Pracoviště Historická sociologie
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Česká republika
jiri.subrt@fhs.cuni.cz

Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. přednáší sociologii na Fakultě humanitních studií a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od r. 2009 vede na FHS UK pracoviště Historická sociologie. Je autorem nebo spoluautorem několika knižních publikací (v českém jazyce): Civilizační teorie Norberta Eliase (1996); Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie (2001); Čas a společnost (2003); Historická sociologie (2007, editor), Soudobá sociologie I., II., III. IV. (2007, 2008, 2010 spolu s kolektivem).

Mgr. Barbora Pincová
Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Pracoviště Historická sociologie
U Kříže 8
158 00 Praha 5
Česká republika
barbora.pincova@fhs.cuni.cz

Mgr. Barbora Pincová vystudovala bakalářský obor Studium humanitní vzdělanosti a magisterský obor Elektronická kultura a sémiotika na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V rámci bakalářského programu přeložila text knihy „Luhmann leicht gemacht“ od Margot Berghaus a studia zakončila diplomovou prací na téma „Pojetí médií v Luhmannově systémové teorii“. V současnosti působí jako tajemnice na pracovišti Historická sociologie UK FHS.

ABSTRACT:

The paper deals with the problems of communication as they are analyzed in the framework of the systems theory of Niklas Luhmann. For Luhmann, modern society is functionally differentiated society, i.e. it is composed of heterogeneous but equal parts which are relatively independent in nature and which are denoted as partial social systems, i.e. sub-systems. The condition necessary for the existence of social systems is communication, and to ensure this, the systems create social mechanisms - the media- whose purpose is to stabilize the communication processes. In social development, there have been differentiated media sub-systems communications, which Luhmann regards as symbolically generalized media. Luhmann's analysis presents contemporary society as a whole differentiated into functionally dependent yet autonomous sub-systems that constitute neighbouring worlds for each other. On the basis of its observations of society, each sub-system generates its own image and thus instead of a centrally conceived world a multicentre world emerges.

KEYWORDS:

system theory, social system, sub-systems, media, communication

Tematika, na niž je orientován tento příspěvek, vychází z idejí systémové teorie, jež byly zformulovány čelním představitelem moderní německé sociologie Niklasem Luhmannem (1927 – 1998). Luhmannovo velice rozsáhlé dílo rozhodně nepatří ke snadno přístupným a osvojitelným. Není proto divu, že k němu byla sepsána již řada výkladových příruček [Kiss 1986, Reese-Schäfer 1992, Kneer 1993, Gripp-Hagelstange 1995, Horster 1997], včetně prací slovníkového charakteru [Baraldi 1997, Krause 2001]. Luhman sám přirovnává svoji teorii spíše k labyrintu než k silnici vedoucí k šťastnému cíli [1984: 14]. A najde se pochopitelně i nemálo těch,

kteří kritizují Luhmanna za spekulativnost a fantastičnost jeho teoretických konstrukcí [Bühl 1987]. Přes složitou pojmovou a výkladovou výstavbu se však jedná o velice systematicky a promyšleně budovanou teorii, jež se, aplikována na rozsáhlé škále sociologických problémů a sociálně vědních témat, osvědčila jako vysoce produktivní a přínosná. To platí právě mj. i o problematice médií a komunikace [Görke 2006], které se věnuje následující text.

Moderní společnost je pro Luhmanna společností funkcionálně diferenciovanou; je tvořena z nestejnorodých avšak rovnocenných částí, které mají relativně samostatný charakter a které jsou označovány jako dílčí společenské systémy (Teilsysteme; subsystémy, systémy v systémech). Luhmann nikde ve svém díle nepodává žádný ucelený výčet těchto dílčích systémů, ačkoli je zřejmé, že jejich počet přesahuje minimálně jednu desítku. Patří k nim zejména ekonomika, politika, právo, armáda, věda, umění, náboženství, masmédiá, výchova, zdravotnictví, sport, rodina a intimní vztahy.

Společenské systémy jsou seberefrenční, což znamená, že se při konstituci svých elementů, operací a struktur vztahují na sebe samé. Předpokladem této „sebevztáženosti“ je schopnost systému sama sebe pozorovat a popisovat, podávat sebevypověď. Na rozdíl od Parsonsovy koncepce systémů, které jsou otevřeny (ve formě Input/Output) svému okolí, Luhmann zdůrazňuje seberefrenční sociálních systémů [Luhmann 1984: 25, 1997: 92], jejich seberefrenční a operační uzavřenost (selbstreferentiale Geschlossenheit, operative Geschlossenheit); přesouvá těžiště svých úvah od otevřených k operačně uzavřeným systémům. U těchto systémů je nutné vycházet z jejich neredukovatelné autonomie a schopnosti stanovit si své vlastní mechanismy stabilizace, fungování a vývoje. Původně biologický pojem „autopoiesis“ používá autor především proto, aby odlišil pojem seberefrence od „sebeorganizace“ [Luhmann 2006: 50 – 53], která počítá s tvorbou a změnou struktur, tedy organizací vztahů mezi prvky, nikoli s tvorbou samotných prvků. Otázka tvorby struktur vede v teorii (otevřených systémů) podle Luhmanna k otázkám po opakování těchto struktur, jejich pravděpodobnosti a očekávatelnosti (např. v podobě stability a rovnováhy). Pro autopoietické systémy není stěžejní otázkou opakování, nýbrž návaznost, konektivita: jak navazuje jedna událost na jinou, jak probíhá tento přechod.

O seberefrenční uzavřenosti však nelze uvažovat v podobě, jakou představuje solipsismus či autismus. I když jsou systémy ve své výstavbě a reprodukci systémy uzavřenými, neznamená to, že nemohou vytvářet a nevytvářejí kontakt s okolím; naopak, bez těchto kontaktů by dynamika operačně uzavřených systémů zanikla. Např. univerzita jako systém může existovat pouze na pozadí fungujícího hospodářství, politického a právního systému atd. Okolní svět tedy rozhodně nepředstavuje nějakou bezvýznamnou zbytkovou kategorii, nýbrž naopak: pro systémy je poměr ke svému okolí konstitutivní a ony mohou trvat ve své existenci pouze v diferenci k němu.

Podstatné je především to, že každému z těchto systémů přísluší pouze jemu vlastní funkcionální specializace na určitou specifickou oblast dějů, které se v něm odehrávají (ekonomické jednání je něco jiného než náboženství nebo intimní vztahy apod.; každému z těchto typů jednání je přisuzován jiný smysl a je jím sledován jiný cíl). Každý z těchto dílčích systémů přispívá vzhledem ke své funkcionální specializaci jiným způsobem k reprodukci společnosti. Přes svoji nestejnorodost jsou subsystémy rovnocenné v tom ohledu, že jsou pro tuto reprodukci všechny nezbytné a lze říci, že i nezastupitelné, má-li si společnost udržet svůj charakter.

Vzájemná jednota těchto subsystémů je formována vztahy založenými na kombinaci jejich funkcionální uzavřenosti a zároveň otevřenosti vůči prostředí. Znamená to, že moderní společnost představuje diferenciovanou jednotu, tj. celek skládající se z funkcionálně závislých (tj. na funkce jiných systémů odkázaných) a zároveň autonomních dílčích systémů. Autonomie a závislost jsou zde ve vzájemně potencovaném, stupňovaném poměru; dílčí systémy mají sice relativní samostatnost, avšak zhroucení jednoho z nich může mít fatální důsledky pro společenský systém jako celek.

Média a komunikace

Podmínkou existence sociálních systémů je komunikace. Systémy si z tohoto důvodu vytvářejí mechanismy, jejichž účelem je stabilizovat komunikační procesy. Výchozím bodem, ze kterého Luhmann rozvíjí svou mediální analýzu, je konstatování nepravděpodobnosti existence společenského systému a jeho autopoiesis [Luhmann 1997: 190], tedy návaznosti komunikačních operací, jimiž se systém sám reprodukuje a bez které by zanikl. Média jsou tím, co činí návaznost komunikace pravděpodobnější a komunikaci tak podmiňuje.

Na rozdíl od nejrůznějších definic komunikace a masmediálních teorií nechápe Luhmann pojem komunikace jako přenos informací. Tuto představu kritizuje především pro její vázanost na neměnný předmět, dominanci role sdělovacího a neproblematického charakteru tohoto předávání informací, které nelze přirovnávat k doručování poštovních zásilek. V jeho pojetí je to naopak značně kontingentní proces, v němž probíhají různé procesy volby, čímž se množství možných událostí blíží téměř nekonečnu. Již samotný pojem informace definuje v návaznosti na Gregoryho Batesona jako »každý rozdíl, který při pozdější události hraje roli« [cit. dle Luhmann 1996: 39]. Je-li komunikace modelována jako syntéza tří selekcí (výběr informace; sdělení informace; porozumění tomu, že je sdělována nějaká informace, tedy rozdíl mezi sdělením a informací), je pak možné vidět komunikační proces jako „operaci, která navazuje na předchozí operace stejného typu a umožňuje další operace stejného typu“ [Luhmann 2005: 63]. A jsou to právě média, která selektivní výběr již nějak předznačují, a činí z informace, sdělení a rozumění očekávatelné a generalizované formy. Jejich společnou funkcí je překonávat nepravděpodobnost komunikace a umožňovat její návaznost. Pod výrazem „médiá“ se ale skrývá pět, popřípadě šest mediálních konceptů, které vedle své společné funkce vykazují také mnoho odlišností.

V první řadě se jedná o samotné rozlišení média a formy, které tkví v základu konstituce systémů vůbec. Vzhledem ke své operativní uzavřenosti nemůže systém nepravděpodobnou návaznost komunikace řešit pomocí něčeho, co by přicházelo z vnějšku systému (tedy například kognitivní schopnosti komunikujících lidí, které Luhmann zařazuje do – i když nezbytného – okolí systému). Za vlastní systémový výkon označuje autor právě rozlišení média a formy [Luhmann 1997: 197], se kterým nemůže v okolí systému nic korespondovat ani jej reprezentovat. Jde o diferenci, která činí z nepravděpodobnosti autopoiesis komunikativních operací něco, co je systémem ovladatelné, a tím se stává její rámcovou podmínkou.

Specifikaci této difference provádí Luhmann za pomoci dalšího rozlišení, a to rozlišení mezi pevnou a volnou vazbou elementů [Ibid.: 198 - 201; 1996: 168 – 172]. Volná vazba je charakterizována množstvím kombinací a možných spojení, není to tedy něco jinak pevného a právě uvolněného. Médium neklade přijetí forem žádný odpor, stejně jako vzduch neklade odpor zvukům nebo slova tvorbě vět. Neumožňuje ale prosazení jakékoli libovůle. Na jiném místě autor podotýká, že médium je spíše něco takového jako „sít“ poskytující prostor pro nespočet nových variant, které ovšem nesahají za její hranice [Luhmann 2005: 89]. Médium se ve vnímání, myšlení i komunikaci objevuje díky formám (neslyšíme vzduch, ale zvuky; nepoužíváme slova, ale věty; sledujeme-li televizní vysílání, tak sledujeme určité pořady). Formy jsou to, co elementy média spojuje do určitých vazeb. Za snadnost prosazení se v médiu platí ovšem svojí nestabilitou. Díky tomu je zároveň také možné, aby se difference média a formy reprodukovala v čase. Vazba je momentálně integrována prosazením forem a zase uvolněna, a médium v systému „cirkuluje“. Formy mohou být zachovány např. jen díky písmu nebo paměti (co se používá častěji, se připomene a médium paměti toto znovupoužití formy umožňuje).

Luhmann zároveň poznamenává, že rozlišení volné a pevné vazby ale není pro elementy absolutní [Luhmann 1996: 168 – 172]: z pevné vazby se může stát médium volně vázající ty samé elementy, které pojí ale jiné formy. Například jazykové elementy vážou zvuky do jednotlivých slov, ale samy se stávají médium tvorby vět a komunikace vůbec. A tvorba vět zase tvoří médium pro rozsáhlejší jazykové útvary, jako jsou texty či vyprávění, ustálenější jazykové formy jako např. stereotypy se mohou zase stát médium pro parodie či vtípy atd. Rozlišení média a formy je vždy relativní, to znamená konstruované právě nějakým systémem a relevantní jen pro tento systém (např. v reklamě znamená stejná barevná škála jiné rozlišení média a formy než v umění).

Smysl, jazyk a telekomunikace

Základní strategií pro přežití psychických a sociálních systémů je redukce komplexity prostřednictvím média smyslu. Smysl přisuzují (prostřednictvím operace pozorování) nejen svým vlastním operacím (Selbstreferenz, seberefrence), ale také svému okolí (Fremdreferenz, reference cizího), a tak lze v tomto kontextu hovořit o smyslu jako o evoluční výhodě, pomocí níž tyto dva typy systémů (na rozdíl od organismů a strojů) řeší paradoxii seberefrence (nekonečného kruhového odkazování se jen na sebe sama) tím, že přiřazují smysl také svému okolí [Luhmann 2006: 53].

Luhmann navrhuje pokládat „smysl za všeobecné médium, které může být učiněno použitelné jen prostřednictvím vnitřních rozlišení“ [Luhmann 2005: 43 - 47]. Má na mysli jednak rozlišení aktuální/potenciální, které ukotvuje vždy aktuálně probíhající a proměnlivé operace systému do horizontu možných východisek pro operace další. Na druhé straně je smysl také určen diferencí médium/forma, neboť umožňuje množství kombinací a zároveň se v pevných konturách objevuje jen díky nim. Pro systémy operující v horizontu smyslu je tedy zásadní časový aspekt těchto operací, ale vedle toho také vztahení operací k nějakému pozorovateli. Pozorovatel rozlišuje na základě smyslu. A rozlišení není jen pouhá aktualizace nebo konkretizace, ale je to označení něčeho a neoznačení něčeho jiného. To v dalším kroku znamená, že každé rozlišení ponechává něco nerozlišeného, neoznačeného. Každé pozorování má svoji „slepou skvrnu“ či „unmarked space“. Smysl je ale podle Luhmanna takové médium, které nelze negovat [Ibid.: 42]. Negovat lze jen jeho jednotlivé formy. Představme si to například v jazyce: negace je celkem běžným jazykovým územ, ale nemůžeme říct, že negace nemají smysl anebo že nemá smysl, řekneme-li „je to nesmysl“.

Tím se dostáváme k dalšímu typu média, pro sociální systém společnost médium základnímu, a to jazyku. Oproti všezahrnujícímu smyslu je jazyk tím médiem, které přináší možnost negace. Na rozdíl od pouhého vnímání, které je odkázáno na tady a teď toho, co je vnímáno, na současnost pozorování a pozorovaného světa, dokáže jazyk takovou současnost prolomit. Jeho čas se odlišuje od času jeho okolí: nejprve jde o vznik vlastního času jazykových operací komunikačního systému, který se oddělí od časových sekvencí okolí, teprve potom vznikají zvláštní jazykové formy, které dokážou vyjádřit různé časové poměry včetně největší evoluční vymoženosti jazykové komunikace, tedy toho, že „(...) pomocí jazyka může být řečeno něco, co ještě nikdy řečeno nebylo“ [Luhmann 1997: 215].

Jazykové struktury vznikají až s emergencí autopoiese komunikace, Luhmann ale oproti jazykovědným kategoriím syntaxu, gramatiky atd. rozeznává strukturu jednodušší, o to ale radikálnější: binární jazykový kód [Ibid.: 221], který pro veškerou jazykovou komunikaci poskytuje pozitivní (ve znění „ano“) i negativní (ve znění „ne“) verzi. Kód ovšem nikoli v lingvistickém smyslu, ale ve smyslu kybernetickém: jako binární struktura. A negaci lze provádět pouze jazykovými prostředky, neboť ve vnímání žádná negace neexistuje. Proto i psychické systémy mohou negovat pouze díky jazykové komunikaci. V tomto kódování vidí autor celkově „kompenzaci problémů vzniklých z vydíferencování komunikačního systému“ [Ibid.: 223], neboť autopoietické systémy potřebují „symbolizovat vlastní sebereferenci a zároveň se postarat o přerušení konstitutivní cirkularity.“ Jak tomu rozumět? Obě pozice kódu jsou z logického hlediska na stejné úrovni, zároveň ale přivádí tato struktura systém k tomu, aby si všiml náhod, které jsou vodítkem pro ano či ne. Později na tyto náhody, a tedy na rozlomení symetrie, díky níž je možný vznik společnosti vůbec, navazuje organizace podmiňování (a také symbolicky generalizovaná média).

Všeobecným problémem se stává také možnost znaky zneužít, klamat či se dostat v omyl, a je zcela pochopitelné, že společnost upřednostňuje pravdivost a upřímnost a další morální hodnoty. Ale již samo jazykové kódování dává možnost komunikované obsahy přijmout či odmítnout. Další komunikace může začít na základě přijetí nebo odmítnutí. A právě i za situace odmítnutí pokračuje komunikace dál, neboť negace i odmítnutí je jazykově vyjádřitelné. Pro autopoiesi komunikačního systému tedy není důležitý ideál shody a porozumění, nýbrž právě toto binární kódování, které poskytuje svobodu vyjádření ke všem danostem i možnostem [Ibid.: 225 - 229].

Vedle řeči, která umožňuje komunikaci mezi přítomnými komunikujícími, se v průběhu evoluce společnosti vyvinula tzv. média rozšiřování. Jejich funkcí je zvýšit pravděpodobnost dosahu komunikace. Médium samo se nesděljuje, komunikovány jsou jen formy a jen na ně reaguje rozumění. Mezi všemi možnými vnímatelnými formami jsou sdělení spíše výjimkou. Ve formě knih, časopisů, letáků, televizních vysílání, radiových pořadů je ale pravděpodobnější, že toto sdělení někdo vyhodnotí jako sdělení, dojde tedy ke komunikativní události. Luhmann odlišuje tři typy těchto médií, a to písmo, knihtisk a elektronická média.

Působení médií rozšiřování, od písma před technologií knihtisku po elektronická média, přispívá podle Luhmanna ke dvěma trendům s celospolečenským dosahem [Ibid.: 312 - 315]. Jde o trend od hierarchického k heterarchickému a o ústup prostorové integrace společenských operací. Heterarchie je takové uspořádání, které nemá oproti hierarchii žádné řídicí centrum, žádný viditelný vrchol, nýbrž spočívá v síťovém uspořádání bezprostředních kontaktů. A právě na takovém projektu pracovala rozšiřující média paralelně k dříve převládající hierarchické společenské diferenciaci (politická a právní stratifikovaná uspořádání jako např. městská nadvlá-

da nad periferiemi, feudální uspořádání atd.). V Evropě došlo nakonec k diferenciaci funkcionální, tedy v této perspektivě ke sloučení heterarchicky komunikačního způsobu společnosti s formou její diferenciaci (což je od 18. století sémanticky popisováno jako „veřejné mínění“). Počítačové technologie jdou pak v heterarchickém projektu ještě dál, protože zasahují také autoritu expertů, jejichž výroky si na internetu dnes již může prověřit každý. Zároveň je s heterarchickým síťovým uspořádáním komunikace stále odkázaná na důvěru (namísto personalizované nyní na systémovou), nechybí v ní ani události s ohromným dosahem (např. zpráva o výbuchu jaderné elektrárny) či výhodnější pozorovací místa (např. burza). Ale v Luhmannově perspektivě doprovází veškeré vědění také nevědění, tedy kontexty, které není možné kontrolovat.

Druhým efektem médií rozšiřování je to, že činí nepotřebnou prostorovou integraci. Integraci Luhmann chápe „omezení stupně svobody systému“ [Ibid.: 312 - 315], tedy omezení množství realizovatelných možností. V případě prostorové integrace závisí tyto možnosti na pozici v prostoru, lokálních podmínkách, omezených zdrojích a omezenosti pohybu v čase. Písmo a pak především knihtisk nepředpokládají přítomnost sdělujícího. Ještě středověké knihovny vyžadovaly fyzické pobývání lidí na těchto místech, to se ale mění s knihtiskem a širším tištěným spíš, až nakonec společnost namísto prostoru integruje „veřejné mínění“. S koncem prostorové integrace ale končí také jistoty takového uspořádání. Pobyt na určitém místě je stále více zakoušen jako kontingentní (pokud člověku nevyhovují dané podmínky, může se přesunout). Luhmann se v souvislosti s počítačovou technologií dotknul také tématu, že se stále přibývajícím napojením lidí (resp. jejich těl) na počítač ubude také (pro společnost významná) náhodnost jejich setkávání [Ibid.: 309].

Masmediální komunikace

Knihtisk a elektronická média lze od určité doby pozorovat také jako média masové komunikace. Oproti ostatním komunikačním médiím tvoří zvláštní subsystém moderní společnosti. S ostatními má ale společný efekt, a to zvyšování sociální redundance, který ovšem dovádí až k úplné anonymizaci rozumějících.

Základní rozlišení pro operace masových médií je kódování s pozitivní hodnotou „informace“, na niž může systém navázat a něco s ní začít, a její protihodnotou „ne-informace“, která slouží reflexi podmínek použití informace [Luhmann 2004: 36]. Právě tímto se masmédia liší od jiných společenských subsystémů, které také fungují na bázi komunikace a neustále proto vybírají informace, které budou sdělovat. Ovšem v těchto systémech nedochází k reflexi toho, proč je něco informativní a něco jiného nikoli. Důvodem něco začít a na něco navázat jsou pro ně jinak kódované „hodnoty“ jako pravda, láska, právo, moc, peníze (tedy symbolicky generalizovaná komunikační média), která činí v podmínkách ne-interaktivní komunikace pravděpodobnější akceptování nějaké komunikace, motivují k němu. U masmedií se na počátku také klade problém nepravděpodobnosti přijímání jimi sdělovaných obsahů. Není vůbec samozřejmé, že by lidé považovali za informativní sdělování novinek a překvapivých událostí, natož aby je komunikovali dále (např. rozebírali to, co četli v novinách, nebo hodnotili nějaký nový film).

Pro vznik samostatného systému masmedií a jeho uzavření je ale zásadní vznik technologií rozšiřování komunikace [Ibid.: 34]. Tyto technologie umožňují nezávislost komunikace na interaktivní přítomnosti účastníků, což má celou řadu důsledků pro společenskou komunikaci vůbec i pro vznik symbolicky generalizovaných médií komunikace. Pro masmédia je to ovšem evoluční výhoda, na jejímž základě se oddělují od okolní společnosti a operují nadále prostřednictvím vlastních rozlišení. Technicky umožněné celoplošné rozšiřování sdělovaných informací, tedy prostorové a časové rozdělení sdělení od rozumění v masovém měřítku, nevede tedy jako v jiných subsystémech ke kompenzačním opatřením, ale je pro masmédia jejich živnou půdou. Masmediím jde o to, aby se jimi sdělované informace dostaly ke všem, aby byly co nejvíce čteny, poslouchány a sledovány.

Pokud bychom měli určit konkrétní typ rozšiřujících médií, tak písmo sice rozšiřuje okruh příjemců, ale do objevu knihtisku sloužilo spíše jako záznamové médium komunikace orální. Masivní anonymizaci příjemců (čtenářů a diváků) a vyloučení jejich osobní interakce s původcem sdělení přináší až technologie knihtisku a ve 20. století elektronická média, především televize a rozhlas. Jednostrannost masmediální komunikace je v odborné literatuře hojně reflektovaná a problematizovaná, u Luhmanna se však dále nepojí např. s kritikou pasivity diváka nebo manipulace, nýbrž s problémem sociální redundance. Sdělená informace se stává redundantní i na základě komunikace tváří v tvář, ovšem šíří-li se mezi komunikujícími ústně, nemá to žádný zásadní dosah. Pokud

je ale nějaká informace rozšířena „masově“, pak se v momentě zveřejnění stává neinformativní, ztrácí svou informační validitu, protože je možné předpokládat, že ji slyšeli a ví o ní „zkrátka všichni“, že je všeobecně známá: „Je-li informace používána jako hodnota kódu, znamená to, že operace systému stále a nutně proměňují informaci v neinformaci.“ [Ibid.: 41] A tato autopoietická výměna hodnot kódu zase vytváří neustálou potřebu dalších, stále nových, aktuálních informací. Následek této situace označuje autor jako „neklid a iritabilitu“ ve společnosti [Ibid.: 46], kterou může adekvátně zpracovat zase jen činnost masmédií, tedy jejich každodenní informování o tom, co nového se stalo.

Na první pohled vypadá činnost masmédií především jako tato neustálá aktualizace informací, které se v momentě svého zveřejnění stávají neaktuálními. Z hlediska funkcionální analýzy jsou ale důležitější předpoklady tohoto dění. Aby se nějaká informace mohla jevit jako nová, tedy informativně, pak musí být „nová“ vůči něčemu, co „nové není“. Funkce masmédií tedy spočívá v tom, že vytváří „předpoklady pro další komunikaci, které nemusí být výslovně komunikovány“ [Ibid.: 120]. Jde o jakousi fólii již známého, o realitu v pozadí nebo také o sociální paměť.

Z toho také vyplývá, že masmediální komunikace není přenos informací, zprostředkování vědění od jedněch (vědoucích) ke druhým (nevědoucím). I masmédiá jsou podle Luhmanna média ve výše popsaném smyslu [Ibid.: 122], lze je tedy charakterizovat diferencí médium/forma, v níž je médium oblast volně předpokládaného, která poskytuje možnosti, z nichž si komunikace vybírá a tvoří nové formy. Konkrétní realizace této difference se dějí v tzv. programových oblastech masmédií. Jinými slovy lze také říci, že jednotu kódu informace/neinformace naplňují rozdílné programy a jejich kritéria pro selekci toho, co vybírají a sdělují jako informaci. Při určování těchto konkrétních masmediálních programů rozlišil Luhmann oblasti jako zpravodajství a zprávy, reklamu a zábavu.

Média úspěchu, kódy, programy

Posledním typem média v Luhmannově smyslu jsou tzv. symbolicky generalizovaná média komunikace, která přispívají k úspěchu komunikace. Zvyšování pravděpodobnosti sdělení je spjato s vyšší redundancí, která je zase spojena s nedohlédnutelností a nekontrolovatelností toho, jak se na sdělení bude reagovat, zda se stane premisou návazné komunikace či nikoli. Společnost čelí odmítnutí obsahů komunikace právě vyvinutím médií úspěchu jakožto motivačního prostředku k přijímání komunikace. Tato média poskytují pro sdělení takový kontext, v němž jsou interpretovatelná a srozumitelná (jako peníze, moc, láska, zákony, víra, vědění) a člověk v jimi vytvořených podmínkách podnikne i to, k čemu by jinak nebyl motivován (vykoná službu za peníze, zaplatí fakturu či napíše milostný dopis).

Za jeden z hlavních znaků společenské evoluce považuje Luhmann diferenciaci jednotlivých komunikačních oblastí, jakými jsou politika, hospodářství, právo, náboženství, věda, ale také výchova, umění či intimní vztahy, spolu s odpovídajícími komunikačními médii. Komunikace zprostředkovaná těmito médii v jednotlivých subsystémech probíhá vždy v rámci určitého binárního kódu (např. v politickém systému: mít moc – nemít moc, v ekonomickém systému: placení – neplacení, v právním systému: právo – bezprávi, ve vědě: pravda – nepravda), v náboženství: imanence – transcendence). Smysl, který je v rámci systému komunikován, je takto ohraničen dvěma póly binárního kódu, jež pro něj tímto způsobem vytvářejí hranice a stanovují jeho horizont, tzn. již předem určují aktérům, o čem se jedná (boxer ví, že jeho úkolem je porazit protivníka a nikoli s ním podepsat kontrakt o dodávce).

Díky těmto binárním kódům, které vždy vyjadřují určitý typ jedné vůdčí difference, se vytvářejí subsystémově specifické sémantiky, v nichž je autonomie jednotlivých subsystémů založena na aplikaci vlastní systémové vůdčí difference. Např. diferenciaci ekonomiky jako autonomního společenského subsystému začíná etablováním symbolicky generalizovaného komunikačního média – vývojem peněz [Luhmann 1988: 230]. Elementy ekonomiky (unit acts) jsou platby, binárním kódem placení/neplacení, jazyk představují ceny, které podmiňují a programují platby.

Kódy, které rozlišují mezi alternativami (kupř. norma/odchylka, úspěch/neúspěch, uznání/opovržení, krása/ošklivost, dobro/zlo), samy o sobě kritéria tohoto rozlišení neobsahují. Jak již bylo naznačeno, kritéria garantující správnost přiřazení hodnot kódu označuje Luhmann jako programy (Programme) [Baraldi 1997: 139].

Např. pro kód pravdivý – nepravdivý se ve vědeckém systému uplatňují taková kritéria, jako je platnost, spolehlivost, reprezentativnost, logická absence rozporu apod. Uvedená kritéria představují program, jehož specifická sémantická náplň umožňuje selekci podle příslušného binárního kódu. Na rozdíl od univerzality kódu bývá sémantika programu (a tedy i povaha kritérií) historicky relativní a proměnlivá.

Celkově je tedy logika fungování jednotlivých systémů taková, že má charakter zúženého jednostranného pohledu, založeného na vysoce specializovaném binárním kódu, jímž jsou operace v příslušném systému řízeny. A tak v ekonomice o všem nakonec rozhodují platby a ve sportu vítězství a nic podstatného na tomto jednoduchém faktu nemůže změnit ani komercializace sportu, díky které se sportovní vítězství může stát důvodem ke zvýšení nákupu určitého zboží, anebo sponzorství a peněžní dary, které mohou výrazně ovlivnit pravděpodobnost vítězství určitého týmu. Jinak řečeno: v ekonomickém prostředí rozhoduje o pozici firmy nikoli počet sportovních vítězství, ale její peněžní zisky, ve sportu naopak rozhodují o umístění právě tato vítězství. Oba systémy tedy odděluje komunikativně nepřekročitelná hranice, díky které si tyto systémy nikdy nemohou navzájem úplně rozumět; jejich schopnost porozumění je apriorně zredukovaná podle příslušného binárního kódu a neumožňuje zcela adekvátně vyhodnotit evaluační orientace druhého systému.

Použitý příklad ukazuje, že existuje sebereferenční uzavřenost jednotlivých společenských subsystémů, ale i to, že existuje určitá reference cizího, která má na tyto subsystémy vliv, neboť ty – přes svoji sebereferenční uzavřenost – jsou přece jen otevřené vůči svému prostředí. Aby taková „irritace“ mohla působit větší měrou, musí zapůsobit na programovou strukturu daného subsystému. Ve sportu takovou strukturu představují soutěžní pravidla, v ekonomice jsou to finanční kalkulace, ve vědě teorie a metodologie. Uvedené programy sebereferenčně ustanovují pravidla, která umožňují porozumět používaným kódům a jsou také v té či oné míře otevřeny vlivům, které na ně působí zvnějšku. Vědecký výzkum je například ovlivňován politickými rozhodnutími, právními regulativy nebo finančními dotacemi. V tomto směru lze konstatovat, že cizí prvky a vlivy mohou působit na systém restriktivně, nebo naopak orientačně či podpůrně, mohou tedy jeho sebereferenci různou měrou „kanalizovat“, avšak nikdy nemohou jeho základní kód zrušit, zbavit ho platnosti.

Celou situaci lze popsat i tím způsobem, že jednotlivé události, které se ve společnosti odehrávají, jsou většinou polykontextuální, tedy že vytvářejí více různých rámců relevance či smysluplných významů v závislosti na množství hledisek či perspektiv, z nichž jsou nazírány (anebo jinak řečeno: v rámci jednotlivých událostí lze jen stěží předpokládat existenci nějakých jednoznačně vymezených kompetenčních okruhů, jichž by se komunikace probíhající v rámci jiných systémů vůbec nedotýkala). Tak např. havárie způsobená živelnou pohromou je událostí, která se nějakým způsobem týká systému ekonomického, politického, právního, vojenského, zdravotního, masmediálního, vědeckotechnického, uměleckého aj., přitom ale pokaždé jinak. Znamená to, že společenská skutečnost existuje mnohonásobně v mnoha různých podobách v závislosti na specifických systémových perspektivách, anebo vyjádřeno jinak: funkcionální diferenciaci produkuje multiplicitu realit. Určitá společenská událost vypadá jinak z ekonomického pohledu a jinak z hlediska politiky nebo náboženství. Jednota společnosti přitom podle Luhmanna není paradoxně ničím jiným než právě touto mnohostí [Luhmann 1986: 216], touto funkcionální diferenciací společenských systémů.

Problém, jak jsme již ukázali, spočívá v tom, že každý dílčí systém si na základě vlastního pozorování vytváří o společnosti svůj vlastní obraz (to, co pozoruje například právní systém, není nic jiného než společnost, avšak pozorovaná skrze aplikaci rozlišení právo – bezprávi). V důsledku přijaté binární schematizace pak mohou jednotlivé systémy vidět jenom to, co jim tato schematizace dovoluje, a nevidí to, co vidět nemohou. Jednotný obraz společnosti se rozpadá do těchto dílčích pozorování a na místo centricky pojímaného světa nastupuje svět multicentrický [Luhmann 1984: 284].

Rezonance, monitoring, filtrace

Z perspektivy Luhmannovy systémové teorie lze přírodu nahlížet jako fyzikální, chemické a biologické systémy a souvislosti, jejichž existence je předpokladem pro fungování společenského systému. To jak známo nijak nebrání tomu, aby společnost do přírody nejen zasahovala, ale také ji i narušovala. To, co se dnes označuje jako ekologické problémy, je z hlediska systémové teorie zkoumáno jako problém vztahu společenského systé-

mu a jeho přírodního okolí. Pro uvedený vztah je charakteristické, že mnoho společenských subsystémů operuje v přirozeném životním prostředí s indiferencí vůči následkům tohoto svého působení. To ve svém důsledku vede k ohrožení reprodukční schopnosti moderní společnosti. Nejedná se zde přitom jen o nějaké náhodné nehody, nýbrž o zásadní problémy fungování systémových struktur.

Způsob, jakým jsou jednotlivé společenské subsystémy schopny vnímat ekologická ohrožení a rizika, spojuje Luhmann s výrazem „rezonance“. Dospívá k závěru, že problémem soudobé funkcionální diferenciacie je příliš nízká rezonance toho, co se odehrává v okolních systémech. Jestliže je v hospodářském systému zpracování informací vázáno na ceny, pak to znamená, že tímto jazykem je vše „filtrováno“; na poruchy, které v něm nelze vyjádřit, nemůže ekonomika reagovat. Toto omezení však nemusí být jen nevýhodou, neboť zaručuje, že bude-li problém v cenách vyjádřen, bude v systému zpracován [Luhmann 1986: 122an.]. Podobně jako ekonomika vnímají svůj okolní svět selektivně – prostřednictvím příslušných kódů a programů – i jiné dílčí systémy. V důsledku toho mohou vznikat mezi jednotlivými subsystémy nejrůznější interakční efekty, jež mohou rezonanci tlumit, ale mohou ji také nepřiměřeně vystupňovat, a tím způsobovat nejrůznější společenské poruchy. Ve společenském systému tak může být paradoxně vytvářeno rezonance nejen příliš málo, ale i příliš mnoho.

Luhmann ukazuje, že rozhodně nelze považovat za samozřejmé to, že stavy a změny životního prostředí naleznou ve společnosti adekvátní rezonanci. Naopak, sociokulturní evoluce byla zjevně založena na faktu, že společnost jako relativně uzavřený systém na své prostředí příliš nereagovala [Ibid.: 42]. Změnit tuto situaci se přitom zdá být neřešitelné, neboť každé „zvýšené úsilí o kontrolu životního prostředí vede nutně k další diferenciaci systémové komunikace, a tudíž snižuje možnost centrálního řešení ekologických problémů, které by zároveň znamenalo snížení samostatného fungování společenských subsystémů, a tudíž i snížení úrovně již evolučně dosaženého systémového vývoje“ [Šrubař 2002: 275].

Ohrožení nebo ničení přírody je, jak Luhmann zdůrazňuje, společensky relevantním jedině tehdy, je-li komunikováno, tedy stalo-li se předmětem nějaké komunikační události. Živočichové mohou umírat, lidé mohou trpět nemocmi, podmínky života se mohou zhoršovat, ale dokud se to nestane předmětem komunikace, nemá to „žádné společenské účinky“ [Luhmann 1986: 63]. Z povahy moderní společnosti zároveň vyplývá, že taková komunikace je vzhledem k množství médií a kódů stále problematičtější.

Lze samozřejmě uvažovat o tom, že účinky negativních dopadů na životní prostředí se mohou projevat latentně, „za zády“ komunikačního procesu, a že v určitých případech mohou dokonce nabýt apokalyptickou podobu ničivých ekologických katastrof. Luhmann nicméně trvá na tom, že společenské dopady ekologických problémů (externalit společenského operování) mohou být monitorovány a zpracovávány jen podle měřítek příslušných binárních kódů jednotlivých společenských subsystémů [Ibid.: 218]. Ekonomika, jak jsme již naznačili, se stává vnímavou vůči svému přírodnímu prostředí pouze tehdy, jestliže ho dokáže zachytit v kódu orientovaném na finanční náklady a výnosy. To ovšem dlouhou dobu znamenalo a stále ještě často znamená, že z hlediska nákladů je pro ekonomiku výhodnější se o dlouhodobější přírodní a společenské požadavky nestarat. Pokud jde o subsystém vědy, ten má schopnost odhalovat poznatky a technologie, které mohou životní prostředí ničit, ale i monitorovat a chránit, avšak sám nemá potenciál k jejich uplatnění. Vědecké poznatky se mohou prosadit jedině prostřednictvím aplikací v jiných systémových oblastech.

Apely na morálku a morální citění, které bývají v diskusích o ekologických problémech často formulovány, považuje Luhmann za nic neřešící podvádění sebe sama. Rozšířený sklon vymáhat v této situaci morální odpovědnost je z jeho pohledu pouhým „gestem zoufalství“ [Ibid.: 133], neboť vše nakonec obvykle končí u otázky, jaké nároky je schopen vnímat a zabezpečit ekonomický systém.

Strukturální vazby

Navzdory seberefereční komunikační uzavřenosti jednotlivých společenských subsystémů nelze říci, že tyto dílčí systémy operují pouze ve svém vlastním světě, nezávisle na sobě, nýbrž naopak platí, že mezi nimi existují nejrůznější strukturální vazby (Kopplungen). Zároveň však seberefereční uzavřenost znamená i to, že moderní polykontextuální společnost už nemůže pro systémovou analýzu představovat substanciálně uchopitelnou jednotu, tzn. že v jejím případě už nelze uvažovat o subsystémových funkcích z perspektivy celku (tak jak je tomu např. ještě u Parsonse).

Strukturální vazby mezi jednotlivými systémy jsou kontingentními produkty subsystémové koevoluce; příkladem provázanosti politiky a ekonomiky je financování politiky z daňových příjmů; vazbu ekonomiky na výzkum představuje například financování určitých výzkumných projektů. Na druhém z obou příkladů lze dokumentovat i to, jak taková vzájemná evoluční adaptace dvou systémů může vypadat: Hospodářská oblast registruje, že investice založené na technologiích vycházejících z nejnovějších vědeckých poznatků se velmi dobře zhodnocují, a proto poskytuje vědě prostředky na takto cílené výzkumné programy. Takto se stává, že v oblasti vědeckého výzkumu jsou preferována určitá témata, která tímto způsobem dostávají zvláštní šanci pro komunikaci (kódovanou v této oblasti prostřednictvím binární opozice pravda – nepravda). Ve svém důsledku nakonec dochází k tomu, že ekonomické konjunkturální zájmy konjunkturálně ovlivňují i volbu vědeckých témat a oba subsystémy vcházejí prostřednictvím modu financování vědy do trvalé synchronizace. Uvedený modus tedy zajišťuje, aby se obě oblasti komunikace – jakkoli jsou sebereferečně uzavřené – vzájemně zásobovaly iritacemi, jež směřují k dlouhodobějšímu, nikoli jen epizodickému zohlednění zájmů příslušných subsystémů [Schimank 2000: 130].

Vytváření takových strukturálních vazeb mezi jednotlivými subsystémy je však neustále provázeno tím, co lze označit jako indiferenci jednoho systému vůči sebereferenci druhého systému. Jestliže se tedy např. politika snaží pomocí určitých nástrojů řídit jiné systémy, lze to z hlediska Luhmannovy systémové teorie chápat jako snahu o cílené ovlivňování s úmyslem posílit určité funkční projevy v jiných systémech. Z hlediska komunikace uvnitř samotného politického systému však jde vždy o specifické komunikační souvislosti, které mají na zřeteli sobě vlastní politický kód, jenž je orientován na nárůst legitimní moci. Důsledkem je mj. to, že politika přijímá svá rozhodnutí vždy se zřetelem na očekávanou odezvu voličů, přičemž nepopulární (byť by mohla být pro jiný systém velmi prospěšná) opatření se snaží v co možná největší míře eliminovat; tím jsou její možnosti limitovány. Obecně tedy platí, že účinky, které přináší operování jednoho systému, se mohou nějakým způsobem projevit i u jiných systémech.

Charakter soudobé společnosti je tedy podle Luhmanna vytvářen jednoduše tím, že vedle sebe existuje řada různých subsystémů, mezi kterými vznikají nejrůznější strukturální vazby; uvažovat však o nějaké (celo) systémové integraci (celo)společenského systému ve smyslu koordinace nebo řízení této spletité sítě z nějakého řídicího centra považuje tento autor za bezpředmětné a neopodstatněné.

Jako problém se v daném kontextu jeví zejména skutečnost, že operace jednoho systému mohou stavět jiné systémy před obtížně řešitelné, nebo dokonce neřešitelné problémy. Tak tomu je zejména tehdy, jestliže jeden subsystém nedokáže produkovat výkony – v určité kvantitě či kvalitě –, na nichž je závislý druhý subsystém (např. výchovný systém nedodává dostatek kvalifikovaných jedinců ekonomice či vědě). Druhým případem je situace, v níž jeden systém vytváří externality, které mají negativní dopad na druhé (např. vojenský systém může odčerpávat finanční prostředky, které pak chybí ve školství, kultuře nebo zdravotnictví). Oba typy problémů jsou ve své podstatě chronickými slablinami sebereferece založené na binárním kódování a soudobá společnost může za úspěch považovat nanejvýš to, že žádný z uvedených dvou případů nezajde za únosnou mez. Mechanismus, který by zabránil tomu, že k něčemu takovému v budoucnu nedojde, však podle Luhmanna neexistuje. A z faktu, že dosavadní vývoj probíhal celkem příznivě, nelze žádná garance pro budoucnost vyvozovat.

Problematický řád

Luhmannova analýza ukazuje soudobou společnost jako celek rozdiferencovaný na funkcionálně závislé, zároveň však autonomní dílčí systémy, které jsou pro sebe navzájem okolními světy. Tím je logicky nastolena otázka existence či neexistence možných sjednocujících sil či integračních mechanismů.

V historii systémového přístupu, sahající od Emila Durkheima k Talcottu Parsonsovi, převládalo jako dominantní hledisko dělby práce. Podle něj spolu různé oblasti společnosti navzájem kooperují na společném celku, podobně jako se tomu děje v případě jednotlivých oddělení v rámci podniku. Dojde-li při tom v některé z kooperujících částí k nějakému výkyvu nebo poruše, snaží se centrální regulační mechanismy (ať už vědomě, nebo spíše živelně) tento nedostatek odstranit a nastolit mezi jednotlivými částmi znovu vzájemnou proporcionální spolupráci.

Luhmann však vidí tento problém poněkud jinak. Dospívá k závěru, že každý dílčí systém má sklon k sebeabsolutizaci spojené s určitou „lhostejností“ k tomu, co se odehrává v okolních systémech (např. ekonomický systém je orientován na ekonomické zřetele bez ohledu na to, zda to, co je pro něj cenné, je či není přínosné i po stránce umělecké, zdravotní nebo rodinné). Tato sebeabsolutizace by nepřinášela problémy jedině v případě, že by jednotlivé systémy fungovaly zcela nezávisle na sobě, protože tomu ale tak není, stává se zdrojem nejrůznějších napětí (politické mocenské zásahy mohou např. mařit určité ekonomické investiční záměry).

Logicky zde vyvstává otázka, jak je možný sociální řád za podmínek, kdy nelze spoléhat na žádnou společenskou „pospolitost“, žádný společný cíl jednání ani žádný intersystémový konsenzus. Němečtí sociologové Georg Kneer a Armin Nassehi [1993] interpretují Luhmannovo stanovisko jednoduše jako předpoklad, že řád vzniká spontánně tím, jak sociální systémy operují v hranicích, které si vytvořily. Jednotlivé operace jednotlivých systémů se zkrátka řadí vedle sebe, a tím dochází k samovolné výstavbě řádu, aniž by k tomu byly nutné nějaké společné perspektivy nebo dorozumění o společných cílech, normách či hodnotách. To, že se řád vytváří spontánně, však neznamená, že je bezproblémový. Funkcionální diferenciacie neznamená, že jednotlivé části společnosti už spolu nemají vzájemně co dělat, ale spíše to, že se nacházejí v napjatém vztahu [Pongs 2000: 172].

Nassehi zdůrazňuje, že diferenciacie v Luhmannově pojetí neznamená dělení ve smyslu rozdělování nějakého hotového celku na části, nýbrž proces, který probíhá evoluční cestou „odspodu“, přičemž současnou sestavu dílčích systémů nelze v žádném případě chápat ani jako vyjádření nějaké transcendentální potřeby společenského systému, ani jako historickou nutnost. Proces tvorby systémů je kontingentní a není určován žádným mechanismem působícím nad tímto procesem nebo v jeho pozadí. Pro lepší chápání těchto otázek proto autor navrhuje opustit zcela pojem „dílčí systém“ (Teilsystem), který příliš sugeruje starou, překonanou představu o celku a jeho částech, a navrhuje hovořit místo toho jen o „funkčních systémech“ (Funktionssysteme) [Nassehi 1999: 20].

Možnost pozorovat něco jako jednotu společnosti je vyloučena, neboť pro takovéto pozorování v současné funkcionálně diferencované společnosti chybí pozorovatelské stanoviště. V této společnosti neexistuje žádná ústřední instance s celospolečenským dosahem, která by dokázala všechny difference systému a prostředí transcendovat a propojit je prostřednictvím smyslu. Moderní společnost už nenabízí žádné privilegované místo pro jednotící pohled na svět. Pozorování různých pozorovatelů jsou jen pozorováními mezi mnoha jinými pozorováními. Neexistuje dílčí systém, struktura a symbolika, které by ve svém vztahu k okolí odkazovaly na celek. A chybí ke všemu i vysvětlení pro svět v celku [Kneer 1993: 142].

Nassehi hovoří o krizi funkcionálně diferencované světové společnosti, která představuje významné riziko a nebezpečí. Soudí, že rizikový potenciál funkcionální diferenciacie spočívá právě v jejím úspěchu. S prosazováním funkcionální diferenciacie „se stává stále nemyslitelnější představit si společenské místo, ze kterého nebo ke kterému by se mohly koordinovat funkcionální dílčí systémy společnosti“ [Pongs 2000: 173]. Proto se dezintegrace stává normálním případem moderního zespolečnění.

Integrace jako „funkcionální provázanost diferencovaných částí“ by, jak soudí Nassehi, vyžadovala něco, co z hlediska systémověteoretické perspektivy není možné: vyžadovala by lokalizovat zdroje této propojenosti někam mimo tyto jednotlivé funkční (dílčí) systémy, a to do jakési „celosti“ celku samého [Nassehi 1999: 16]. Tak jako dnes nelze takový zdroj lokalizovat, nelze ani společnost chápat jako nějakou ontickou jednotu. Společnost je zkrátka souhrnné označení pro všechno, co operuje prostřednictvím komunikace [tamtéž]. V důsledku své diferenciaci formy však nedisponuje žádným společným a sjednocujícím diferenciacním schématem.

Závěrem

V tomto příspěvku jsme se pokusili ukázat, že i když dnes Luhmann nepatří v oblasti mediálního a komunikačního bádání mezi nějak výrazně populární a oblíbené autory, jeho dílo je nepochybně pro danou tematickou oblast relevantní a přináší nové, originální podněty, které rozhodně nelze ignorovat. Jeho zásluhou jsou zpochybnovány zejména ty optimistické koncepce, jež až přespříliš spoléhají na to, že pokud existují nějaké problémy, budou vyřešeny na základě nových technologií a jimi poskytovaných možností. Luhmann v tomto směru nabádá k obezřetnosti a opatrnosti; jím vylíčený svět soudobé mediální komunikace má k takové harmonické vizi dost daleko.

Systémová diferenciacie, obecně vzato, představuje podle tohoto autora úspěšně se prosazující strategii moderny, jež přinesla četné komunikační vymoženosti, má však i své problematické důsledky. Patří k nim nejen značně omezené možnosti kontroly jednotlivých (ve své existenci na sobě závislých) funkčních systémů mezi sebou navzájem, či otázka vztahu těchto systémů k životnímu prostředí, ale především a právě diskutovaná absence integračních mechanismů. Tomu, aby společnost mohla na tyto problémy zareagovat „jako společnost“, brání principy funkcionální diferenciacie; společnost reagovat může, ale vždy jen dílčím, systémově specifickým způsobem.

I když mezi sociálními vědci stále přetrvává názor, že zvládnout problémy tohoto typu je především problémem politického řízení společnosti, Luhmann takové stanovisko odmítá. Z jeho pohledu se politické řízení společnosti ve smyslu cílené intervence do ostatních společenských subsystémů jeví jako něco nemožného. Podobně jako ostatní společenské subsystémy je i politika sebereferenčně uzavřeným komunikačním okruhem a to, co je deklarováno jako politické řízení společnosti, není ničím jiným než odpovídajícím způsobem profilované sebemonitorování politiky. Chápe-li politika sebe sama jako instanci řídicí jiné společenské systémy, pak se vlastně dopouští sebeklamu, který sama nejen vytvořila, ale také mu i podléhá, přestože musí často registrovat, jak její snahy ztroskotávají. Operace politického systému mají nesporně i řadu prokazatelných účinků. Protože však jde o operace odehrávající se na principu rezonance a strukturálních vazeb probíhající přes „systémové rozhraní“, dochází vždy k určitému komunikačnímu posunu a zkreslení. Snaží-li se tedy např. politika ovlivnit vědu, dochází k tomu, že pro vědecký systém představuje taková intervence cosi klamného, co nevyhází z jeho imanentního kódu vědecké pravdy a nepravdy; zatímco politika přináší zdeformovaný efekt v té podobě, že její záměr musí být upraven tak, aby se hodil do komunikačních souvislostí vědy (a tím se vzdaluje původní intenci).

Ostatně, i kdyby se ze systémové perspektivy jevil politické řízení celkového společenského systému jako reálné, přesto by je bylo možné označit za nepotřebné a patrně i škodlivé, neboť Luhmann v jednom ze svých typických lapidárních tvrzení konstatuje, že „pro přežití stačí evoluce“ [Luhmann 1984: 645]. Přežití, které má na mysli, znamená trvalou reprodukční schopnost moderní společnosti i s její hyperkomplexitou, která je dána velkým počtem paralelně existujících subsystémů a jejich nejrozmanitějších vzájemných strukturálních vazeb. Každé „chytrácké“ úsilí, které se snaží do této nepřehledné complexity zasahovat, je podle Luhmanna nutně velmi problematické (protože obvykle není dostatečně komplexní) a musí počítat s nezdarem. Dokladem toho jsou podle Luhmanna [1981] problémy, se kterými se potýká moderní sociální stát, který přičítá své politice odpovědnost za celou společnost a v důsledku této ambice, tedy zejména z důvodu nadměrného sebepřetěžování politického systému, pak v tomto úsilí pravidelně ztroskotává. Luhmann naproti tomu doporučuje odstoupit od expanzivního chápání politiky, jež by měla učinit restriktivní obrat směrem k regulaci vzniklých společenských konfliktů kolektivně závaznými rozhodnutími, aniž by si tím nárokovala pozici společensky řídicího subsystému.

Takto vedená argumentace ve svých důsledcích logicky směřuje k otázce, zda máme skutečně uvěřit tomu, že funkcionálně diferencovaná společnost – jako de facto jediná myslitelná forma (bez alternativy) soudobé společnosti – je sama schopna pusit se do svých vlastních problémů a řešit je? Luhmann sám však takovou otázku explicitně neformuluje, natož aby na ni hledal systematickou odpověď. Budoucnost zůstává v jeho pojetí principiálně otevřená nejrůznějším možnostem a neexistují žádné zákonitosti, které by evoluční vývoj směřovaly k určitému cíli. Jedna z teoretických možností, o které lze v intencích systémové teorie uvažovat, je např. „vydiferencování“ nových (sekundárních) společenských subsystémů, jejichž posláním by bylo zabývat se odstraňováním negativních následků funkcionální diferenciacie. Někteří z Luhmannových komentátorů soudí, že ve vztahu společenského systému k jeho přírodnímu prostředí, by zárodkem takového budoucího systému mohly být existující ekologické organizace, zatímco kód by byl orientován ve smyslu dichotomie udržitelného a neudržitelného [Schimank 2000: 141].

Existují ale i jiné názory na možná řešení. Jedním z nich je představa utváření nových „zprostředkujících“ systémů nebo kanálů, které se budou zaměřovat na zprostředkování vzájemné komunikace mezi jednotlivými dílčími společenskými systémy. V návaznosti na ni se objevuje koncepce, která předpokládá, že v prostředí dílčích společenských systémů se novým typem sebereferenčního, sebeřídicího procesu stane supervize [Willke 1997, Ebert 2001]. Ta je v tomto případě chápána jako řízení kontextu, v němž je systém, který je v roli supervizora, schopen zaujmout pozici „pozorovatele druhého stupně“ (pozorovatele pozorovatel), z níž lze vidět, podle jakých kritérií pozorované systémy pozorují samy sebe, a zároveň zviditelnit i to, jakým způsobem systémy selektují své informace (co tedy ze své systémové perspektivy vidět – ne že nechťejí, nýbrž – nemohou). Předpokladem

supervize je tedy nový přístup ke zpracování informací. Helmut Willke přisuzuje úlohu supervize politice a roli supervizora státu jako politickému systému. Nejde však o nic automatického a samozřejmého, stát by se měl do role supervizora postupně vyvinout a politika se musí naučit, jak v soudobé multicentrické a decentralizované společnosti operovat. To všechno jsou ale zatím pouze určité hypotézy, které zatím nevypovídají nic o tom, jakou by mohly mít takové procesy reálnou šanci na prosazení a úspěch.

LITERATURA:

- Baraldi, C., Corsi, G., Esposito, E. 1997. GLU: Glossar zur Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bühl W. L. 1987. „Grenzen der Autopoiesis“. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jg. 39, Heft 2, s. 225-254.
- Ebert, W. 2001. Systemtheorien in der Supervision: Bestandsaufnahme und Perspektiven. Opladen: Leske + Budrich 2001.
- Görke, A., Scholl, A. 2006. „Niklas Luhmann's Theory of Social Systems and Journalism Research.“ In: Journalism Studies, Vol. 7, No. 4, Routledge, s. 644-655.
- Gripp-Hagelstange, H. 1995. Niklas Luhmann: Eine erkenntnistheoretische Einführung. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Horster, D. 1997. Niklas Luhmann. München: Beck.
- Kiss G. 1986. Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie. Stuttgart: Fernand Enke Verlag.
- Kneer, G., Nassehi, A. 1993. Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme: Eine Einführung. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Krause, D. 2001. Luhmann-Lexikon: Eine Einführung in das Gesamtwerk von Niklas Luhmann. 3.,neubearbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart: Lucius und Lucius.
- Luhmann, N. 1981. Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat. München: Olzog.
- Luhmann, N. 1984. Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1986. Ökologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährungen einstellen? Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. 1988. Die Wirtschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1994. Protest-Systemtheorie und soziale Bewegungen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1995. Soziologische Aufklärung 6. Die Soziologie und der Mensch. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N., 1996: Die Kunst der Gesellschaft. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1997 Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 2002. Láska jako vášeň. Paradigm lost. Praha: Prostor.
- Luhmann, N., 2004: Die Realität der Massenmedien. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Luhmann, N., 2005: Einführung in die Theorie der Gesellschaft. Heidelberg, Carl-Auer.
- Luhmann, N., 2006: Sociální systémy. Brno, CDK.
- Nassehi, A. 1999. Differenzierungsfolgen: Beiträge zur Soziologie der Moderne. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Pongs, A. 2000a. V jaké společnosti vlastně žijeme? Společenské koncepce – srovnání. Svazek I. Praha: ISV nakladatelství.
- Reese-Schäfer W. 1992. Luhmann zur Einführung. Hamburg: Junius.
- Schimank, U. 2000. Ökologische Gefährdungen, Anspruchsinflationen und Exklusionsverkettungen – Niklas Luhmanns Beobachtung der Folgeprobleme funktionaler Differenzierung. In: Schimank, U., Volkmann, U. (eds.). Soziologische Gegenwartssdiagnosen I. Opladen: Leske + Budrich.
- Šrubař, I. 2002. Doslov: K architektuře Luhmannovy teorie autopoietických systémů. Pp. 263–278 in Luhmann, N. Láska jako vášeň. Paradigm lost. Praha: Prostor.
- Willke, H. 1997. Supervision des States. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

